

Kazania średniowieczne

(Lidia Grzybowska, *Kazania ‘de tempore’ i ‘de sanctis’ Mikołaja z Błonia. Zarys monografii*, *Studia Staropolskie. Series Nova t. L (CVI)*,

Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, Warszawa 2020, ss. 544)

Maciej Włodarski*

DOI 10.24425/rl.2021.138746

ruch literacki • R. LXII • 2021 • Z. 4 (367) PL

PL ISSN 0035-9602

„Przedmiotem niniejszej książki są dwa modelowe zbiory kazań średniowiecznych autorstwa XV-wiecznego doktora dekretów – Mikołaja z Błonia zwanego Pszczółką, a jej celem jest nakreślenie wstępnego zarysu przedstawiającego łacińską twórczość kaznodziejską Mikołaja z Błonia, zawartą w zbiorach *de tempore* (kazań przeznaczonych na niedziele i święta) oraz *de sanctis* (kazań na dni ze wspomnieniem liturgicznym wybranych świętych)” (s. 11) – pisze autorka monografii, Lidia Grzybowska. Kazania te były więc wzorem dla niższego kleru do przygotowania ich ustnej realizacji wobec zgromadzonego ludu, ale ich styl i dobór argumentacji wskazują, że były użyteczne i dla słuchaczy z ludu, i dla bardziej wyrobionych czytelników. Ich zasadnicze cele to podanie w sposób usystematyzowany wiedzy teologiczno-dogmatycznej i zaznajomienie laikatu z podstawowymi zasadami wiary katolickiej.

Mikołaj z Błonia jest jednym z niewielu pisarzy polskiego średniowiecza, których dzieła zyskały rozgłos europejski, a mimo to powstało niewiele prac dotyczących jego osoby i twórczości (zaledwie trzy większe rozprawy oraz uwagi rozproszone w studiach kilkunastu badaczy). Monografia Lidii Grzybowskiej jest więc istotnym dopełnieniem wiedzy o wkładzie polskich

* Maciej Włodarski – prof. dr hab., emeryt. prof. zwyczajny na Wydziale Polonistyki UJ.

twórców w kulturę religijną Europy XV i XVI wieku. Wpisuje się zarazem w nurt badań mediewistycznych nad kaznodziejstwem, traktowanym jako wielowymiarowe świadectwo kultury średniowiecza (kazania jako źródło poznania historii duchowości, umysłowości oraz retoryki).

Książka ma przemyślaną i logiczną kompozycję. Składa się z czterech rozdziałów. Rozdział I, zatytułowany *Mikołaj z Błonia i jego czasy*, przedstawia tło historyczno-kulturowe, rozwój kaznodziejstwa i problemy gatunku oraz podejmuje próbę zarysowania biografii intelektualnej Mikołaja z Błonia. Autorka wskazuje na rozrastanie się sieci parafialnych, nakładanie nowych obowiązków na duchowieństwo oraz intensyfikację życia religijnego przy jednoczesnym zagrożeniu nieprawomyślnością jako główne przyczyny intensywnej wówczas produkcji kolekcji kaznodziejskich. Naświetla funkcje, które (oprócz nauczania) miały pełnić kazania średniowieczne: kształtowanie języka i wymowy, dostarczanie wiedzy o świecie, wskazywanie wzorców osobowych, dostarczanie rozrywki umysłowej w formie fascynujących opowieści, zabaw mnemotechnicznych i przysłów. Charakteryzuje pomoce, które służyły pracy kaznodziei, a więc florilegia, konkordancje, zbiory egzemplów, komentarze do Biblii.

W biografii autora kazań interesuje Lidię Grzybowską program studiów, które Pszczółka odbył w Akademii Krakowskiej, oraz wpływ środowiska intelektualnego (biskupi, nauczyciele akademicki, koledzy uniwersyteccy oraz jego chlebodawca i przyjaciel, biskup poznański Stanisław Ciołek). Obszerna biblioteka zgromadzona przez Mikołaja z Błonia zaginęła, ale badaczka próbuje odtworzyć hipotetyczny księgozbiór kaznodziei, korzystając z wiedzy o zasobach bibliotek kilku innych uczonych polskich z XV wieku. Grzybowska charakteryzuje także obie kolekcje kaznodziejskie Pszczółki, próbuje określić czas ich powstania i dowodzi ich popularności wśród późniejszych kaznodziejów XVI wieku.

Przedmiotem zainteresowania w rozdziale II monografii jest sfera języka, a więc *ars rhetorica* i jej szczególna forma, to znaczy *ars praedicandi* Mikołaja z Błonia. Autorka przedstawia zarys retoryki średniowiecznej, a następnie stara się prześledzić na podstawie wpisanych w kazania mechanizmów retorycznych cechy stylu kaznodziei, używane przezeń podstawowe toposy, figury myśli i słów oraz sposoby organizacji tekstu. Wiele uwagi poświęca zagadnieniom pięciu kanonów retorycznych (*inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*).

Grzybowska zajmując się inwencją, pokazuje, jak dokonywał się wybór tematu (*thema*), rozwijanie kazań za pomocą odpowiednich zabiegów retorycznych (*dilatatio*), pisze o różnym pojmowaniu egzemplów. Z kolei badaczka daje przegląd różnych sposobów pojmowania dyspozycji, czyli komponowania kazań, a następnie charakteryzuje poszczególne części składające się na *exordium* (wstęp): protemat, wprowadzenie tematu i podział. W kwestii podziału tematu (*divisio*) omówiony zostaje pojawiający się niekiedy schemat drzewa (korzeń, pień, konary, gałęzie). Ozdobne

wysłowienie (elocucja) u Mikołaja z Błonia to posługiwanie się kolorami retorycznymi, podporządkowane użyteczności – chodziło o jasność (*claritas*) i stosowność wywodu oraz zwięzłość (*brevitas*), polegającą na precyzyjnym powiązaniu wątków. Pokazuje także, na czym opierało się uzyskiwanie w prozie rytmu. Mnemonice (*memoria*), czyli pamięciowemu opanowaniu tekstu, w przypadku Pszczółki mógł służyć wspomniany już schemat drzewa, oddziaływanie na emocje przy pomocy egzemplów, a także stosowanie porównań. Wreszcie kwestia ustnej realizacji kazania (*pronuntiatio*) sprowadza się u Mikołaja do przedstawienia wzorca osobowego kaznodziei i zachęty do układania prostych i pobożnych kazań. Autorka charakteryzuje też związki z kulturą oralną.

W rozdziale III, zatytułowanym *Hermeneutyka, egzegeza, modi legendi*, badaczka zajęła się sposobami interpretacji realizowanymi w kazaniach Mikołaja z Błonia. Lidia Grzybowska pisze: „Jednym ze sposobów deszyfracji kodów zawartych w kazaniu jest prześledzenie inspiracji, odwołań i źródeł, do których bezpośrednio i pośrednio odnosił się autor, a które w określony sposób oświetlają sens dzieła” (s. 201). Stosownie do tych zaleceń rozpatrywane są tutaj lektury Mikołaja i pada stwierdzenie, iż przy czytaniu kazań Pszczółki może przytłaczać ogrom odwołań, odniesień, nawiązań i cytatów, którymi kaznodzieja ubarwił tekst obu kolekcji, co zresztą zgodne było z zaleceniami zawartymi w traktatach *artis praedicandi*, a także z powszechną praktyką pisarską. Z ważniejszych źródeł autorka monografii rozpatruje Biblię i komentarze biblijne, źródła słownikowe i encyklopedyczne, odwołania antyczne, zbiory kazań, dzieła św. Augustyna i św. Bernarda, a także wybrane dzieła filozoficzne i teologiczne, dzieła moralistyczne, pisma apologetyczne, prawnicze czy historyczne, podręczniki gramatyczne i pastoralne, rozporządzenia papieży i soborów, pieśni religijne. Zauważone zostają dość częste odniesienia do autorów arabskich (Awicenna, Al-Kindi, Izaak ben Salomon Izraeli). Przechodząc do sposobów interpretowania dzieł, badaczka omawia zastosowane do objaśniania Pisma Świętego sensory dosłowny i mistyczny, nawiązuje do teorii Biblii jako zwierciadła, pisze o alegorii i typologii, o używaniu metafor i symboli, przedstawia strategie dawnej lektury (budowanie mozaiki).

Ostatni, najobszerniejszy, rozdział IV przedstawia wybrane wątki i tematy, którym Mikołaj z Błonia okazał w swoich kazaniach więcej zainteresowania. „Kazania Mikołaja to soczewka ogniskująca w sobie nie tylko główne tematy teologiczne i eschatologiczne, ale również filozoficzne. Słychać w nich także echo wydarzeń bieżących, zwłaszcza wojen husyckich, problemów gospodarczych, problemów rodzinnych i społecznych, pojawiają się elementy ówczesnego systemu nauczania i wychowania [...]” (s. 310). Swój przegląd Grzybowska rozpoczyna od zagadnień dotyczących człowieka (jego status ontologiczny, jego duchowość, problemy ciała i cielesności, relacje społeczne i rodzinne, formy rozrywki). W kwestii rozrywki wśród innych zagadnień autorkę interesuje na przykład stosunek

kaznodziei do muzyki i śmiechu czy sprawa upiększania twarzy i ozdobnych strojów. Osobną uwagę poświęca też miejscu kobiety w Kościele i w małżeństwie. Jeden z podrozdziałów poświęcony jest obowiązkom chrześcijanina (udział w mszy, w sakramentach, sposoby modlitwy, przestrzeganie postu czy udzielanie jałmużny). Badaczkę interesuje poruszane w kazaniach zagadnienie śmierci i zaświatów, sprawa reformy duchowieństwa, problem walki z husytyzmem, kwestie prawne, elementy wiedzy przyrodniczej (symbole zwierzęce, ale także opowieści o zwierzętach jako atrakcyjne fabuły). Warto podkreślić, że autorka monografii próbując odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób XV-wieczny świat został przedstawiony w kazaniach, przyjmuje założenie, że „w kazaniach odbija się bardziej sposób myślenia o rzeczywistości, mniej zaś rzeczywistość sama w sobie, choć oczywiście gdzieś podskórnie tętni słabo wyczuwalny, ale obecny, puls tzw. prawdziwego życia” (s. 23).

Monografia imponuje rozległością badań: obydwie kolekcje kazań Mikołaja z Błonia w edycji inkunabułowej zajmują ponad 900 stron, a lista źródeł, na które powołuje się autorka, obejmuje ponad 220 pozycji, natomiast bibliografia opracowań to ponad 1160 pozycji, w tym ok. 650 to prace obcojęzyczne. O szczegółowości sprawdzania źródeł wskazywanych przez Mikołaja świadczy korygowanie niektórych jego informacji, jak np. w przypisie 53 na s. 327, w którym badaczka stwierdza, że fragment tekstu, który według Pszczółki został zaczerpnięty z dzieła Hugona od Świętego Wiktora, w rzeczywistości znajduje się w tekście św. Bonawentury. Podkreślić też należy wnikliwość, a przy tym ostrożność komentarzy, mających doskonale osadzenie w metodologii badań. W zakończeniu swojej książki Lidia Grzybowska wskazuje też pole do dalszych badań, a więc różne aspekty recepcji kazań Mikołaja z Błonia (wpływ na anonimowe kolekcje kazań łacińskich i w języku polskim, funkcjonowanie w zbiorach tematycznych, obecność kolekcji Mikołajowych w księgozbiorach indywidualnych i parafialnych), zbadanie topiki tych kazań, ich związku z nurtami filozoficznymi itp.

Kazania 'de tempore' i 'de sanctis' Mikołaja z Błonia. Zarys monografii to książka wartościowa, odkrywcza i potrzebna, wnosząca istotny wkład do badań nad kaznodziejstwem średniowiecznym.

Data akceptacji do druku: sierpień 2021 r.